

Auschwitz valósága az igazságszolgáltatás reflektorfényében

A frankfurti Mulka és társai elleni per irodalmi emlékezete
Annette Hess: *A Német Ház*

„Mintha semmi sem változott volna. De ahogyan egy bizonyos idő elteltével felkapcsolták a reflektorokat a teremben, hogy láthassák a vádlottak arcát, úgy a helyszínen tett látogatás bizonyossággá érlelte az eddig csak elképzelt valóságot. Auschwitz valóság volt.”¹

Írásomban egy kortárs német regény, Annette Hess *A Német Ház* (*Deutsches Haus*) című könyvét fogom jogi és poétikai szempontból értelmezni. A mű illetén elemzésére témája, a frankfurti Auschwitz-per család- és generációközpontú elbeszélése evidens módon kínál lehetőséget. Történelmi perspektívából vizsgálva a holokauszt-tárgyú bírósági eljárások azért számítanak rendhagyó eseménynek, mert úgy épültek be a náci népiertás emlékeztörténetébe, hogy jelentős alakítóhatást fejtettek ki a közösségi műltfeldolgozás folyamatára. Arra nézvést, hogy mennyiben mozdították elő a múlttal való valódi számvetést, mindmáig megoszlanak a vélemények. Kertész Imre például azt az álláspontot képviselte, hogy a jog nem alkalmas arra, hogy igazságot szolgáltasson a holokauszt ügyében: „De hisz jól tudjuk, hogy mindez túl van a jogon és az igazságon; nem is szólva az olyanféle úgynevezett felelősségre vonásokról, amilyen például a Péter Gáboré volt, még a nürnbergi ítéletek és a frankfurti Auschwitz-per is megmutatta, hogy az áldozatok és a hóhérok világa, és vele az iszonyú ítélet is, messze a bírósági termen kívül fekszik.”² Közvetlenül a Mulka és társai elleni per után hasonló következtetésre jutott a *Frankfurter Allgemeine Zeitung* újságírója, Bernd Naumann is, akinek a tudósításából a német közvélemény megismerhette a tárgyalások menetét: „Sem a tervezők, sem a segítőársak és a gyilkosok, sem a meggyilkoltak nem találhatnak teljes igazságra

egy jogállam rendes bíróságánál.”³ Hasonlóképp számos történész képviselte azt a nézetet, hogy a büntetőeljárások nem segítették érdemben az előcítált tények megértését és a történelmi ismeretek közvetítését.⁴ Bárhogy értékeljük a holokausztperek jelentőségét, annyi bizonyos, hogy mára a Németországban létrejött etikai emlékezetkultúra megkerülhetetlen eseményeiként kanonizálódtak. Egy olyan kultúrának váltak a részévé, amelynek a zsidók és németek közti „negatív szimbiózis” mint intergenerációs ellenközösség képezi az alapját: „amit Auschwitz a nyugati kultúrkör számára jelent – ez egy olyan identitásteremtő emlékezteté szilárdult tudat, amely túlmutat a konkrét áldozatközösségen.”⁵ A német holokausztirodalomról megállapítható, hogy változó műformákon keresztül egyszerre megújítója és nyelvi médiuma az antiszemita genocídium folyamatosan létesülő, mégis önmagában állandó történelmi identitástudatának, ennél fogva mindig aktuális emlékezetpolitikai jelentésében viszi színre jog és irodalom viszonyát.

Annette Hess *A Német Ház* című regénye

Annette Hess *Deutsches Haus* című regénye 2018-ban jelent meg, és a szakma, valamint a közönség körében egyaránt nagy sikert aratott.⁶ A megjelenése óta eltelt több mint hat év alatt harminc nyelvre fordították le, elmondható tehát róla, hogy gyorsan bestseller lett. A könyv szerzője, Annette Hess ismert forgatókönyvíró Németországban, rendkívül népszerű tévéfilmsorozatok fűződnek a nevéhez. Íróként mindmáig *A Német Ház* az egyetlen műve, amelyből ötrészes filmsorozat készült 2023-ban; a forgatókönyvnek is Hess volt a szerzője.⁷ A regény 2020-ban

1 HESS, Annette: *A Német Ház*. Ford. FARKAS Tünde, Bp., Libri, 2019, 317.

2 KERTÉSZ Imre: *A táborok maradandósága = Uő: Európa nyomasztó öröksége*. Szerk. HAFNER Zoltán, Bp., Magvető, 2008, 40.

3 NAUMANN, Bernd: *Az Auschwitz-per. Beszámoló Mulka és társai vádlottaknak a frankfurti esküdtbíróság előtt lefolyt bűnyügyéről*. Ford. SZÉLL Jenő, TIMÁR István, Bp., Kossuth, 1966, 8.

4 MARRUS, Michael R.: *Történelem és holokauszt a tárgyalóteremben*.

Ford. BALÁZS Éva = *A holokauszt Magyarországon európai perspektívában*. Szerk. MOLNÁR Judit, ford. BALÁZS Éva, NOVÁK György, VÁNDOR Judit, Bp., Balassi, 2005, 621.

5 DINER, Dan: *A negatív szimbiózis (Németek és zsidók Auschwitz után)*. Ford. WEISS János = *Múlt és jövő*, 2015, 4. sz., 58.

6 HESS, Annette: *Deutsches Haus*. Berlin, Ullstein, 2018

7 *Deutsches Haus* (2023) = *IMDb.com*

https://www.imdb.com/title/tt14588522/?ref_=nm_ov_bio_lk

Annette Hess
2021-ben
Fotó:
FrauHess67
© Wikimedia
Commons

elnyerte az olasz Premio Ragazzi Letterario Adei-Wizo díjat, míg 2024-ben, a Deutscher Fernsehpreis. Maga az író a következőképpen indokolta, hogy miért volt fontos számára a könyv elkészítése: „Ez a nagyon személyes

könyv a saját családtörténetem egy részét is elmeséli, ami számomra, akárcsak a főszereplő Eva számára, csak az írás során tárult fel teljesen. Számomra a könyv az elrejtésről és az elfojtásról szól. Vakfoltok szinte minden családban előfordulnak. Bármikor és bármely nemzetben. A fiatal NSZK-ban a múlttól való hallgatást úgy kultiválták, mint még soha a történelem során. Eva Bruhns azokat az embereket szemlélteti, akik a társadalommal szemben veszik a bátorságot, hogy megtörjék a csendet és követeljék az igazságot – még akkor is, ha nagy árat kell ezért fizetniük.”⁸

A regény főhőse, Eva Bruhns huszonnégy éves frankfurti lány, aki szülei, ápolóként dolgozó nővérevel és kisöccsével él együtt a szülői otthonban. A család a ház földszintjén vendéglőt üzemeltet, amely a Deutsches Haus nevet viseli. A főszereplő jegyese, Jürgen Schoormann, egy gazdag kereskedőcsalád fia; az élettörténet az otthon elhagyása és a saját párkapcsolat közti periódusra fókuszál. Eva a 60-as években színre lépő generáció képviselője, akinek a személyiségfejlődése az önálló női szerepnek elsajátítására fut ki. A cselekmény azzal indul, hogy felkéri lengyel tolmácsnak, így neki kell az egykori foglyok tanúvallomásait fordítania az Auschwitz-perben. A regény az ő alakján keresztül reprezentálja, hogy a bírósági eljárás révén húsz év elteltével miként szembesült a német társadalom az európai zsidóság elpusztításának emlékével. A náci népiertás szokásos epikai narratívái az áldozatok és a tanúk nézőpontjából a szenvedésekre fókuszálva és a tanúságtétel poétikájára alapozva cselekményesítik a múltat. A főszereplő tolmácsként való szerepeltetése a regényben eredeti és találó poétikai megoldás, mindenképpen új fejlemény a holokauszt-reprezentáció prózakonvencióin belül. Hess művében Eva semmit nem tud a koncentrációs táborokról, és amikor a per előrehaladtával ez megváltozik, nemcsak az Auschwitzban történetekre, de a Bruhns család eltemetett náci múltjára is fény derül.

Mint a holokauszt elsődleges kivitelezői, a németek nemzeti önképének része, hogy a tettes-trauma alanyként tekintenek magukra. A tettesek körének definiálása mindazonáltal összetett feladat, miután nemcsak a gyilkosok tartoznak bele, hanem szélesebb értelemben a tétlen szemlélők (Bystander/Zuschauer) népes tömege is. A passzív szemtanúk a zsidóság megsemmisítésében való közömbös részvétele a nekik felróható erkölcsi felelősségen túl a német identitás szempontjából is meghatározó jelentőséggel bír: „A Németországban kialakuló, generációkat átfogó kollektív identitás így a tétlen szemlélők (Bystan-

⁸ DE MARDT, Sabine: *Gaumont und Annette Hess: Verfilmung des Bestsellers „Deutsches Haus“ = Pressemitteilung*, Köln/Berlin 5. Mai 2021 <https://tinyurl.com/yzshak6r>

der) tettes-traumájából keletkezik, nem pedig a készséges végrehajtók tettes-traumájából. A készséges végrehajtók: ők a kizárt másik, ők lassan kihalnak, ellenben a tétlen szemlélők bűne a döntő, generációkat átfogó látens és ezzel identitást teremtő elem.⁹ A német önzonosság társadalmi alapját tehát mindazok a szimpatizánsok (Mitläufer) és közreműködő rétegek képezték, akik nem léptek fel cselekvően a nemzetiszocialista rezsimmel szemben, hanem elfogadták a szélsőséges, kirekesztő hatalomgyakorlás normáit. A *Deutsches Haus* a tettes-trauma kérdését elsősorban a Bruhns család múltján keresztül, a család intézményének destrukcióján keresztül fikcionálja. A regény a szülők náci érintettségét mint a családon belül kibeszélhetetlen problémát exponálja, az otthon privát terében a tabusított KZ-múltat szigorú hallgatás övezi. Az Auschwitz-per hatása azonban Eva feléledő kisgyermekkorai emlékein keresztül begyűrűzik és áttöri az elhallgatás csendfalát, a teljes családi titokra pedig csak a tárgyalóteremben derül fény. A Bruhns szülők közvetlenül nem vettek részt a foglyok megsemmisítésben, de a létesít-

ményben folyó tömeggyilkosságokról tudomásuk kellett, hogy legyen. S bár nem minősülnek cselekvőgyilkosnak, tétlen szemlélőként – mint a „gépezetben lévő fogaske-rekek” –, működtetői voltak a rendszernek, ennél fogva megkérdőjelezhetetlen a büntársi szerepük és erkölcsi felelősségük. Annette Hess művében a tettes-traumán alapuló német kollektív identitás egy családi dráma formájában tehát kifejezetten a frankfurti per közvetítésével jelenik meg, ezért jog és irodalom viszonya a holokausztnak a német társadalmi emlékezetre gyakorolt hatásával összefüggésben tesz szert jelentésre.

A frankfurti Auschwitz-per

A nemzetiszocialista rendszer bűneit tárgyaló bírósági eljárásokat hat csoportba lehet besorolni. Tanulmányában Marrus a nemzetközi bíróság (nürnbergi per), a győztesek által indított perek, a megszállt országok igazságszolgáltatási eljárásai, a kis létszámú zsidó közösségek belső pereit, a harmadik fél által lefolytatott eljárások, valamint

Az auschwitzi koncentrációs tábor felszabadítása 1945. január 27-én ismeretlen fotós felvétele © Wikimedia Commons

⁹ GIESEN, Bernhard: *A németek tettes-traumája*. Ford. SZABÓ Csaba – Áldozat-narratívák. Szerk. BALOGH László Levente, TAKÁCS

Miklós, VALASTYÁN Tamás, ford. CS. NAGY János et al., Bp., Ki-jarat, 2019, 255–256. (A fordítást módosítottam – H. P.)

a „csoport elleni rágalmozás” miatt indult bűnvádi eljárások (holokauszttagadás) történeti típusait írta le.¹⁰

Ha társadalmi és jogi jelentőségük felől vesszük számba őket, akkor a frankfurti Mulka és társai elleni eljárás a negyedik volt a náci büntetteket tárgyaló „igazságtételi perek” sorában. A Nürnbergben tartott háborús főbűnösök perében (1945. november 20-tól 1946. október 1-ig) a szövetséges hatalmak Nemzetközi Katonai Törvényszéke négy vádpont alapján ítélt. Az emberjogi forradalom kezdeteként számontartott tárgyaláson szerepelt először az emberiség elleni bűncselekmény, a zsidóság elleni bűnököt viszont külön nem vették elő. A huszonkét magas rangú vezető közül tizenkét főt ítélték halálra, többek közt Göring birodalmi marsallt, aki öngyilkos lett, Hans Frankot és Ribbentropot, tíz másik vádlott letöltendő börtönt kapott. A krakkói Auschwitz-perben (1947. november 24-től december 31-ig) a táborban dolgozó negyven náci vezetőt, tisztet, alkalmazottat állítottak bíróság elé. A leghírhedtebb vádlott Arthur Liebehenschel táborparancsnok, Maria Mendel, a női tábor vezetője, továbbá Johann Kremer SS-orvos volt. A lengyel Legfelsőbb Nemzeti Törvényszék huszonhárom vádlottat ítélt halálra, tizenöten börtönbüntetést kaptak, egy vádlottat felmentettek. A jeruzsálemi Eichmann-pernek (1961. április 11. és december 15. között) a náci és a náccal kollaborálók megbüntetéséről szóló 1950. évi törvény adta a jogalapját. A Jeruzsálemi Kerületi Bíróság tizenöt vádpontja közül tíz emberiség elleni büntetést, míg öt háborús bűnök elkövetésére vonatkozott. Landau bíró ítéletét, a kötél általi halálbüntetést 1962. május 31-én hajtották végre.

A frankfurti Auschwitz-perben (1963. december 20-tól 1965. augusztus 20-ig) huszonkét Auschwitzban szolgálatot teljesítő, alacsony rangú SS-tiszt ült a vádlottak padján. Az eljárás egyike volt a „történelmi pereknek” (historical trials), s mint ilyen, jelentősége túlnőtt a tárgyalóterem falain, amennyiben írók és történészek elemzése révén a náci korszak világáról nyújtott összegző látéletet.¹¹ Újra ráirányította a társadalmi emlékezés reflektorfényét azokra a „köztünk élő gyilkosokra”, akikben a németek közvetlenül a velük élő, „fel nem dolgozott múlt” alakjaira ismerhettek rá. Fritz Bauer hesseni főügyész társadalomnevelő funkciót szánt a tárgyalásoknak, amelyeknek a ter-

rorállam működése mellett az „alattvalói engedelmesség” következményeit kellett demonstrálniuk.¹² A németek „hihetetlen engedelmességét” nemcsak a Mitscherlich házaspár tartotta a totalitárius rendszer sarokkövének,¹³ de a vádlottak önigazoló kötelességteljesítés-érve is erre, mint a bürokratikus szervezet által megkövetelt erényre hivatkozott.¹⁴ A hivatalosan Mulka és társai elleni büntetőeljárás előkészítése 1957-ben vette kezdetét, több auschwitzi tettes elleni nyomozás összevonásával. A náci büntettek kivizsgálásában az 1953-as eutanáziaper után hosszabb szünet következett, ekkor az a politikai álláspont volt az uralkodó, miszerint a múltat a német társadalomnak maga mögött kell hagynia, és végleg lezárnia.¹⁵ Néhány év múlva azonban megváltozott a helyzet, 1958-ban felállt a Ludwigsburgi Igazságügyi Központi Hivatal, és ekkortól újra nagy számban indultak eljárások, összesen száznegyvenegy kisebb-nagyobb per zajlott le 1963-ig.¹⁶ Ezt többek közt a német parlamentnek a náci bűnök elévülése elleni állásfoglalása (1960, 1965) tette lehetővé.

A holokauszt bűncselekményeiben résztvevők jogi felelőssége számos kérdést vetett fel. Az antiszemita biopolitika a differenciált feladatmegosztáson alapuló társadalom több szintjének összehangolt működését feltételezte, amelyen belül nehezen lehetett az egyes munka- és hatáskörökhöz kapcsolódó személyes felelősséget megragadni. A genocidális bürokrácia ugyanis „deamplifikálta” a végrehajtást, azaz lehalkította a gyilkolással járó emocionális és intellektuális hangokat, miközben az intrabürokratikus funkció révén biztosította az elkövetők teljes elzártágát a külső hatásoktól.¹⁷ Dan Diner német történész a következőképpen írta le a személytelen bűnelkövetés mechanizmusát: „A megsemmisítés elvontsága, azaz a német társadalom tagjainak funkcionális és munkamegosztásszerű részvétele a tömeggyilkosság egészében, vagyis Auschwitzban, mindannyiukat – a valóságos ellenállókatszámtól – a pusztítási folyamat részeseivé teszi. A később születettek bűntudata ezt megerősíti: a közvetlen bűnösök és felelősök megbüntetése után visszamarad az individuálisan nem hozzárendelhető bűnök egy kritikus tömege, és ezt a zsidó-gyilkosságok elvont, személytelen és kollektív-munkamegosztásszerű megvalósítására kell visszavezetnünk.”¹⁸ Még ha általánosságban el is ismerték a tetteistársi szereppel járó bűnrészességet,

¹⁰ MARRUS: *i. m.* (2005)

¹¹ BÁRD Károly: *Mérlegen a felfoghatatlan. A büntetőjog esélyei = Heller Ágnes-ünnepe 90.* Szerk. KÖBÁNYAI János, Bp., Múlt és Jövő, 2019, 175.

¹² BÁRD Károly: *Fritz Bauer az igazságszolgáltatás felelőségéről a múltban és a jövőben = Múlt és Jövő, 2019, 2. sz., 16–35.*

¹³ MITSCHERLICH, Alexander – MITSCHERLICH, Margarete: *A gyászolásra képtelenül. A közösségi viselkedés alapjai.* Ford. HUSZÁR Ágnes, Bp., Múlt és Jövő, 2014, 39.

¹⁴ ARENDT, Hannah: *Mit jelent a személyes felelősség egy diktatúrában?* Ford. WEISS János = 2000, 2019, 5. sz., 27–28.

¹⁵ FULBROOK, Mary: *A német nemzeti identitás a holokauszt után.* Ford. VALLÓ Zsuzsa, Bp., Helikon, 2001, 115.

¹⁶ Uo., 105.

¹⁷ LIFTON, Robert Jay: *Náci orvosok. Az orvosi eszközökkel történő emberölés és a fajirtás lélektana.* Ford. SEBŐK Attila, Pécs, Alexandra, 1997, 691–692.

¹⁸ DINER: *i. m.* (2015), 60.

az egyéni részvétel fokának és mértékének megállapítása jogi szemszögből komoly problémát jelentett.¹⁹

Hannah Arendt szerint a nemzetiszocialista totalitárius diktatúrában elkövetett bűncselekmények lényege abban áll, hogy törvényes rend keretei közt hajtották végre őket, egy olyan jogrend alapján, amelynek alapja az „ölnöd kell” imperatívusza nem az ellenségre, hanem ártatlan emberek meggyilkolására vonatkozott.²⁰ A Bauer irányításával összeállított vádirat hasonló felfogásból indult ki, és a büntetőjogi felelősséget a tábor összes tagjára kiterjesztette. Mindenkit tettesnek tekintett tehát, bármily csekély mértékben járult hozzá a rendszer működtetéséhez, ha tisztában volt Auschwitz céljával. Hans Hofmeyer, a frankfurti bíróság főbírája viszont a gyilkosságot csak akkor tekintette bizonyítottnak, ha a vádlott közvetlenül részt vett a megsemmisítésben, s maga is embert ölt, vagy segédkezett benne. Ez volt az oka, hogy a felettes irányítókat, a Hintermannokat többnyire csak bűnsegédként ítélték el.²¹ A vádlottak tetteit az 1871. évi német *Büntetőtörvény* alapján vizsgálták, az ellenük felhozott vád tömeggyilkosság és gyilkosság elkövetése, valamint ahhoz nyújtott bűnsegély volt. A perben háromszázötven tanút hallgattak meg, a kétszáztizzenegy holokauszt túlélő közt Szenes Erzszi és Lévai Jenő mellett Lili Jacobot is, akinek az Auschwitz-albuma segített néhány vádlottat szelektálás közben azonosítani.²² Mivel a gyilkosság megállapításához nem volt elégséges indok a parancs végrehajtása, ezért csak a legkegyetlenebb szadista elkövetők (Exzeßtäter) esetében állt meg ez a vád.²³ A bíróság végül a tettesek két csoportját ítélte el: akik önként gyilkoltak, s nem csak parancsot hajtottak végre, illetve akik a parancsokat személyes meggyőződésből hajtották végre, mert maguk is a népiértés politikáját vallották. A parancsvégrehajtó többi vádlottat csak bűnsegély büntetésében marasztalták el.²⁴

A huszonegy tiszt közül öt életfogytiglani, a többi tizenkét vádlott négy és tizenégy év közti szabadságvesztést kapott, öt tisztet felmentettek vagy mentesítettek. Az egy-

kori SS-tisztek semmilyen megbánást nem tanúsítottak a per során, s mindvégig tagadták az ellenük felhozott vádakat. A fővádlottat, a tárgyalás során fölényesen viselkedő Robert Mulkát gyilkossághoz nyújtott bűnsegély miatt tizenégy év fegyházra ítélték. Auschwitz két legkegyetlenebb tisztje, Oswald Kaduk és Wilhelm Boger esetében sikerült a gyilkosságot bizonyítani. Boger, aki gyakran verte halálra a térdhajlatuknál fogva, csuklójukat bokájukra bilincselve a „Boger-hintára” felkötözött rabokat, életfogytiglani fegyházat kapott, akár csak Kaduk. A magyar zsidók elpusztítása a perben a szelektálást végző Victor Capesius erdélyi patikus kapcsán került elő, akit kilenc évi fegyházbüntetésre ítélték tömeggyilkosságban közösen nyújtott bűnsegédség vétsége miatt. Az egyetlen nem SS-tiszt vádlott, a kápóként különösen kíméletlen Emil Bednarek tizenégy fogoly meggyilkolása miatt életfogytiglani fegyházbüntetést kapott.²⁵ A per utótörténetének tanulságos és elgondolkodtató epizódja, hogy a tárgyalást vezető Hans Hofmeyer bíróról kiderült: bíróként az 1933-as genetikai betegek utódlásának megelőzéséről szóló törvény szigorú alkalmazásával nők ezreit ítélte sterilizációra, fogyatékos embereket, köztük gyermekeket pedig halálra.²⁶

A holokauszt emlékezete a német kollektív identitás 60-as évekbéli történetében

A frankfurti Auschwitz-per a holokauszt német emlékeztörténetének kétségtelenül nagy hatású, nemzetközi közfigyelem által övezett, szimbolikus jelentőségű eseménye volt. Habermas szerint horderejét annak köszönhetette, hogy az első kézzelfogható megnyilvánulása volt a haláltáborok felfoghatatlan valóságának feldolgozására irányuló politikai akaratnak és a népiértésért vállalt német felelősségről szóló egyértelmű üzenet a lakosság irányába.²⁷ Az igazságszolgáltatás diskurzusában jelenítette meg a német történelmi tudat 60-as években végbemenő

¹⁹ ALY, Götz: *A „megsemmisítés előkészítésének” munkálatai = Az egyensúlyát nem találó nép. A németek vívódása a szabadságtól való félelem és a kollektívizmus között.* Ford. HUSZÁR Ágnes, Bp., Múlt és Jövő, 2021, 227–228.

²⁰ ARENDT: *i. m.* (2019), 25.

²¹ BÁRD: *i. m.* (2019), 180–181.

²² *Az Auschwitz-album. Egy transzport története.* Szerk. GUTMAN, Israel, GUTTERMAN, Bella, ford. BREUER Ádám Dániel. Bp., Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, 2004; MOSES–KRAUBE, Peter: *Lili Jacob Meier Auschwitz-albumáról.* Ford. FENYVES Katalin = *Múlt és Jövő*, 2004, 1–2. sz., 37–53., BRAHAM, Randolph L.: *A fényképész mint történész. Az Auschwitz-album.* Ford. JÓZSA Bernát = *Múlt és Jövő*, 2004, 4. sz., 5–8.

²³ BLOXHAM, Daniel: *From Streicher to Sawoniuk. The Holocaust in the Courtroom = The Historiography of the Holocaust.* Ed. STONE, Dan, New York, Palgrave Macmillan, 2004, 404.

²⁴ BÁRD: *Elítélve és feloldozva: Gondolatok a frankfurti Auschwitz-perről = Múlt és Jövő*, 2021, 2. sz., 121.

²⁵ NAUMANN: *i. m.* (1966), 434–438.

²⁶ Hans Hofmeyer múltjának ismeretlen fejezetét Matias Ristic kölni történész tárta fel 2019-ben a hesseni állami archívumban fellelhető dokumentumok alapján. Hofmeyer egyrészt kulcspozíciót töltött be a terror eszközeiként bevetett „repülő hadbírók” létrehozásában, másrészt az Örökletes Betegségek Bíróságának (Erbgesundheitsgericht) bírájaként Gießenben a törvény szigorú alkalmazásával több ezer nő sterilizációját rendelte el, és négyezer mentális beteg embert ítél halálra. NELHEIBEL, Kurt: *Was nun? Ein Ex-Nazirichter als Vorsitzender im Auschwitz-Prozess = Fritz Bauer Forum.de*, 2021. június 16. <https://tinyurl.com/ya329k4w>; GÖBÖLYÖS N. László: *Az Auschwitz-per mintabírája fanatikus náci volt = Új Élet*, 2019, 8. sz., 6.

²⁷ HABERMAS, Jürgen: *Hogyan szembesül múltjával a háború utáni Németország?* Ford. RUPP Ildikó = *BUKSZ*, 1997, 1. sz., 106.

A náci háborús
bűnösök pere
Nürnbergben,
1945. november
Fotó: Raymond
D'Addario
© Wikimedia
Commons

átalakulását, amelynek középpontjában az önéletrajzi emlékezet nélküli 50-es évek kollektív hallgatása után a hivatalos politikai múltképtől független társadalmi emlékezet aktivizálódása állt. A háború utáni náciatlanítási eljárások ellenkező hatást váltottak ki, mint kezdeményezők remélték, ahelyett hogy növelték volna a németek készségét az önvizsgálatra, inkább megteremtették a kollektív amnézia érzetével átszótt „ártatlan tömegek mítoszát”.²⁸ Ebben a bűnösök az elítélt náci felsővezetők és alsóbb szinten a légerek szadista, bűnöző parancsnokai lettek, míg a parancsot teljesítő középréteg – mint az „íróasztali elkövetők” (Schreibtischtäter) széles tömege – felmentést nyert.²⁹ A társadalom többsége nem tartotta

magát bűnösnek, mivel nem állt közvetlen kapcsolatban a tömeggyilkosságokkal, s tagadással viszonyult a múltjához.³⁰ A kollektív felelősségérzetnek ez az elfojtása az „intellektuális racionalizáció” tipikus reakciójában öltött testet, ami mindig olyan magyarázatot adta a tényeknek, amellyel felmenthette a bűnösöket.³¹

A 60-as évek generációs fordulata alapjaiban kérdőjelezte meg ezt a múltpolitikai konszenzust. A frankfurti per éveiben a német köztudat egyszerre törekedett a progresszív szemlélet révén a záróvonal (Schlußstrich) politikájával végleg maga mögött hagyni a múltat, és az elfeledett zsidó áldozatokat felértékelni a bűnelkövetők arcának megőrzésével szemben. Az új nemzedék viszont felfor-

²⁸ FULBROOK: *i. m.* (2001), 79., 86.

²⁹ Uo., 92. A német bíróságok gyakorlata a 90-es években változott meg, ekkortól az „íróasztal-gyilkosokat” már nem bűnsegédként, hanem ugyanúgy tettesként ítélték el, mint a végrehajtókat.

³⁰ MITSCHERLICH: *i. m.* (2014), 38.

³¹ HABERMAS: *i. m.* (1997), 103.

gatta a megdermedt társadalmi időtudatot, és elérte, hogy az emlékezet terápiás és etikai kötelezettsége felülírja a tagadás és elfojtás hordozójaként újraértelmezett felejtés dinamikáját.³² Ennek a nemzedéki konfliktusnak a mélyén az egymással összebékíthetetlen élettapasztalatok egyidejűségén³³ túlmenően a generációk közötti emléktáradási folyamatok, az emlékezet transzmissziójának problémái húzódtak meg.³⁴ A 60-as évek NSZK-jában már nem a múlt legyőzése volt az emlékezetpolitikai cél, mint az antifasiszta NDK-ban, hanem a múlt feldolgozása, mégpedig a német bűnösség és felelősség elismerésével.³⁵ Ez a kollektív időfelfogás szintjén azt jelentette, hogy a jövő regenerációs képességén alapuló modern felejtésmodellt végleg felváltotta a múlttal való szembenézés moralista emlékezetmodellje.³⁶ Ezzel megrendült a múlt „kommunikatív elhallgattatása” (kommunikatives Besch-

weigen), amely tapintatosan elrejtette a normális társadalmi érintkezés felszíne alatt a bűnös és áldozat közt létező implicit erkölcsi aszimmetriát.³⁷

A 60-as évek új generációja volt az első a tekintetben, hogy megkísérelte a holokauszt integrálását a német közösségi emlékezetbe. Ahogy azt a Mitscherlich házaspár 1967-ben megjelent *Die Unfähigkeit zu trauern* című könyvében kifejtette, a németek politikailag apatikus és társadalmi értelemben terméketlen lelkiállapotát ekkor – a szükséges gyász munka elvégzésének hiányában – a kollektív múlttagadás és büntudathárítás jellemezte. Ezen az érzékelési horizonton nem csupán a zsidó túlélő közösség maradt kívül, de az ellenük elkövetett embertelen bűncselekmények is. „Az a tény a problematikus, hogy – a náci korszak derealizációjának következtében – később sem következett be a gyász munka azokért az embertár-

Az auschwitzi koncentrációs tábor épületei 1970-ben
Adományozó:
Monoki Miklós
© Fortepan

³² ASSMANN, Aleida: *Rossz közérzet az emlékezetkultúrában*. Beavatkozás. Ford. HUSZÁR Ágnes, Bp., Múlt és Jövő, 2016, 247.

³³ HABERMAS: *i. m.* (1997), 104.

³⁴ BRAUN Róbert: *Holocaust, elbeszélés, történelem*. Bp., Osiris, 1995, 88.

³⁵ ASSMANN: *i. m.* (2016), 153.

³⁶ ASSMANN, Aleida: *Az emlékezet átalakító ereje*. Ford. MÁTÉ Éva Gyöngy = *Studia Litteraria*, 2012, 1–2. sz., 11.

³⁷ HABERMAS: *i. m.* (1997), 105.

sainkért, akiket tömegesen gyilkoltak meg a mi tetteink következtében is.”³⁸ A változás időszerűségéhez nem fér kétség, a kollektív identitásépítésben mindazonáltal nem csak a holokauszt, hanem a náci időszak egésze kulcsszerephez jutott, és mint „ellen-esemény” negatív módon definiálta újra a német önazonosságot.³⁹ A fiatalok erkölcsi beállítottsága univerzális értékek nevében fordult szembe az előző generációval, s szubjektivitásuk az áldozatokkal való azonosulásból merítette az erkölcsi tökéjét. Az ő szemükben az elkövetők és a tétlen szemlélők voltak a bűnösök, akiket a német történelem felelős aktorainak tekintettek, s ekként mondtak ítéletet felettük. A holokauszt összességében a morális kritika révén úgy lett a német identitás része, hogy mindeközben mégis kizárva maradt annak tudatából.⁴⁰

Az uralkodó defenzív amnéziával szemben a társadalmi emlékezetmunka fellendülése a családi, a jogi és a történelmi felvilágosodás jegyeit viselte magán. Ez érvényesült a Mulka és társai elleni büntetőeljárás össztársadalmi percepciójában is. Az évtizedre jellemző korhangulatot Aleida Assmann a következőképpen foglalta össze: „A kéréllhetetlen tudásvágy forgószele betört a polgári otthonokba, a bírósági tárgyalótermekbe és az archívumokba egyaránt. A rákérdezés nyomása alatt az emlékek konkrétá váltak, újra személyekhez és helyekhez kötődtek. Létrejött a társadalmi nyilvánosság azon kerete, amely helyt adott az egyes ember által elkövetett bűn és a személyes felelősség kérdéseinek megvitatására.”⁴¹ Hess regényének korrajza jól érzékelteti, hogy miként ölti nemzedéki konfliktus formáját a Bruhns család történelmi emlékezet-tapasztalata. Eva magatartása a szüleivel való szembefordulásban csúcspontot ér el, amikor erkölcsileg az áldozatok mellé áll, s támogatást nyújt a perben tanúként megszólaló, a magyar deportáltak közé tartozó Otto Cohn nevű zsidó férfinak. A zsidó áldozatokkal való illetlen empátiás azonosulás kikerülhetetlenül maga után vonta a háborús nemzedéktől való elhatárolódást: „A törés szakadék mélységű volt; a megbékülésre vonatkozó felszólítás mint ha az árulásra szólítana fel.”⁴² Ez a generációs feszültség jellemzi a női táborőrök perét az írástudatlan hősnő figuráján át megörökítő Bernhard Schlink *A felolvasó* (1995) című művét is. A regényben azonban nem a családon belüli szülői múlt, hanem a jogász főhős, Michael Berg húsz

évvél idősebb kamaszkori szeretőjének perbe fogása, s náci bűnösként való elítélése hozza felszínre a konfliktust. „Mi, a szeminárium hallgatói úgy tekintettünk önmagunkra, mint a múltfeldolgozás élcsapatára. Felrántottuk az ablakokat, beengedtük a levegőt, a szelet, amely végül felkavarta a port, ami a társadalom hanyagságából belepte a múlt szörnyűségeit. Gondoskodtunk róla, hogy az emberek lélegezzen és látni tudjanak.”⁴³ Az Auschwitz-per mint az intézményesített igazságszolgáltatás eljárása egyszerre volt jogtörténeti procedúra és a holokauszt német emlékezetkultúrájának fontos alakító eseménye, amely a német holokausztepika számára is fontos történelmi anyagot jelentett. Nyitányát jelentette a nemzedéki múltfeldolgozás azon szakaszának (1963–1974), amelynek Habermas szerint az „időgép-effektussal” írható le a sajátos társadalmi időtapasztalata, amennyiben „lelassította az események menetét, mi több, megakadályozta, hogy a múlt a szokott ritmusában múljon el.”⁴⁴

Családi boldogság Auschwitzban: a frankfurti per ábrázolása *A Német Házban*

Az igazságtételi perek történetében a Frankfurter Auschwitz-Prozess volt az a bírósági eljárás, amely prózatörténeti összehasonlításban a legdirektebb irodalmi vonatkozásokkal bír. Miután a bírói pulpitusról augusztus 20-án nagy médiafigyelem mellett elhangzottak a szokatlanul enyhe ítéletek, két hónappal később, 1965. október 19-én sor került Peter Weiss *A vizsgálat (Die Ermittlung)* című darabjának premierjére. Nem akármilyen külsőségek között, egyszerre tizenöt színházban mutatták be a darabot Kelet- és Nyugat-Németországban, valamint Londonban. Az oratórium a frankfurti per eseményeit dolgozta fel, kompozíciója a tárgyaláson elhangzott tanúvallomásokból épült fel. Az Auschwitz-per további kortárs irodalmi tárgyú ábrázolása Horst Krüger nevéhez köthető, aki *A szétrombolt ház* című önéletrajzi munkájában számolt be az egyik februári tárgyalásnapon tett látogatásáról.⁴⁵ Krüger emellett *A bűn labirintusában* című tudósításban a minden németben örökre benne élő Hitlerről elmélkedve foglalta össze vegyes benyomásait a látottakról, amely itthon Déry Tibor figyelmét is felkeltette.⁴⁶ Az auschwitzi ellenállás vezetője, s ebbéli szerepében sokat kritizált Her-

³⁸ MITSCHERLICH: *i. m.* (2014), 44. (Kiemelés az eredetiben – H. P.)

³⁹ RÜSEN, Jörn: *Holocaust – Memory and German Identity. Three forms of generational practices = Textós de História*, 2002, 1–2. sz., 99.

⁴⁰ Uo., 100.

⁴¹ ASSMANN, Aleida: *Személyes visszaemlékezés és kollektív emlékezet Németországban 1945 után*. Ford. SZÜCS Kinga = *Holokauszt. Történelem és emlékezet*. Szerk. KOVÁCS Mónika, ford. BART Dániel et al., Bp., Jaffa, Hannah Arendt, 2005, 361.

⁴² DINER: *i. m.* (2015), 64.

⁴³ SCHLINK, Bernhard: *A felolvasó*. Ford. RÁTKAI Ferenc, Bp., Ulpius, 2009, 93.; Uő: *Der Vorleser*. Zürich, Diogenes, 1995

⁴⁴ HABERMAS: *i. m.* (1997), 104.

⁴⁵ KRÜGER, Horst: *Das zerbrochene Haus. Eine Jugend in Deutschland*. München, Rütten und Loening, 1966

⁴⁶ KRÜGER, Horst: *Im Labyrinth der Schuld. Ein Tag im Frankfurter Auschwitz-Prozess = Der Monat*, 1964, 16, 19–29.; DÉRY Tibor: *A bűn labirintusában = Élet és Irodalom*, 1965, 43. sz., 3.

mann Langbein nemcsak tanúskodott a perben, amelynek előkészítésében szintén részt vett, de a táborról is közreadott könyvet.⁴⁷

Regényének megírásakor Annette Hess kutatómunkát végzett, hogy történelmileg hiteles formában ábrázolhassa az Auschwitz-per. Az íróról erről a művéhez fűzött záró megjegyzésében számolt be, amely sajnálatos módon a magyar kiadásból hiányzik. „Köszönet illeti a Fritz Bauer Intézet munkatársait; lenyűgöző munkájuk és mindenekelőtt az első auschwitzi per anyagainak hatalmas archívuma nélkülözhetetlen volt a kutatásomhoz. A tanúvallomások jegyzőkönyvei és magnófelvételei az évek során művészi alkotómunkám kiindulópontjává és ars poeticájává váltak. A fikatív tanúk, akik a regényben megjelennek, számomra példaértékűek a túlélők sorsa tekintetében. Alakjuk megformálásához néhol az eredeti vallomásokból vett idézeteket használtam fel. Másutt kombináltam a vallomásokat, hogy a művészi sűrítés révén a lehető legtöbb hangot szólaltathassak meg. Meghajlok azok előtt az emberek előtt, akik a per során ismét kitették magukat traumatikus élményeiknek, és szembesítették velük az elkövetőket. Ezzel átfogó és maradandó tanúságot tettek a világnak arról, hogy mi volt Auschwitz. A regényben a tárgyalás alábbi résztvevőinek szavait szöveghűen felhasználtam: Mauritius Berner, Josef Glück, Jan Weis, Hans Hofmeyer (elnöklő bíró), Fritz Bauer (főügyész), Hildegard Bischoff (vádoltak tanúja).”⁴⁸

A *Német Ház*ban a frankfurti per ábrázolása elsődlegesen az eljárásban résztvevő női főhősre fókuszálva valósul meg, de a tanúk és egyes ügyészek (különösen David Miller) is fontos szerephez jutnak benne. Az epikai világban emellett Eva családtagjai és a vőlegénye a cselekmény alakítói. A szöveg nem fest széles körű tablót a nyugatnémet társadalomról, hanem egyetlen család sorsán, viselkedésén és kapcsolatain keresztül egy generációs konfliktus összefüggésében mutatja be a korszakot. A családregegy és a nemzedéki regény ismérveit ötvöző mű ezért a tétlen szemtanúk tettesregényeként (Holocaust Zuschauer-Täterroman) értékelhető. Az Auschwitz-per kiváltotta emlékezetmunka társadalmi gyakorlatáról a bűnrészes Bruhns familia történetének elbeszélése révén alkothat képet az olvasó. A perbe fogott náci múlt epikai fikcionálása sajátos formában vonja be a családot a német bűndiskurzusba, amennyiben a bíróság nem vizsgálja a szülők büntetőjogi felelősségét, s a jog nem szolgáltat igazságot az ügyükben. A német család mindazonáltal bírósági ítélet hiányában is megszenvedti holokausztettes múltját, mégpedig Evának az áldozatokkal szolidáris erkölcsi ma-

gatartása révén. A per közvetlen katalizátora a familiáris emlékezetnek, az elhallgatott múlt újra megszólaló hangja lerombolja a kedélyes kispolgári harmóniát, amelyben a család anyagi gyarapodását az újonnan megvásárolt mosógép fejezi ki.

Az emlékezés folyamatát Evában is a per indítja el, s kockáról kockára áll össze számára az elfeledett auschwitzi múlt képe. Így például Mulka nevével a végében találkozva jut eszébe az a gyerekkori pofon, amelyet azért kapott tőle, mert a nővérel megtépdesték a rózsáit. Személyes nyomozása során a tábori tisztek névsorában megtalálja apját, majd Annegret nővére gyerekrajzán nemcsak kettejüket és a házukat ismeri fel, de a krematóriumok két sárgászörös csíkját is. A leleplezett szülők viharos családi jelenet során mesélik el, hogy a családfő 1940-től dolgozott a tisztikantinban szakácsként. Eva kérdésére, „Apa, milyen volt, amikor a gyilkosok testét-lelkét segítetted összetartani a főzöttöddel”, nem érkezik érdemi válasz.⁴⁹ Ludwig Bruhns szavai szerint „boldog idők voltak azok”, amelyeket Auschwitzban töltöttek, mert a szolgálati lakásban először tudtak anyagi biztonságban, családként együtt élni. Tábor melletti házuk Mulkáék szomszédságában állt, és a tömeggyilkosságokról nem volt tudomásuk. Hess regénye tehát Bruhnsék esetében sajátosan német szemszögből a megvalósult családi boldogság helyszínékként ábrázolja Auschwitzot. A holokauszt-reprezentációnak ez a módja előfutára a Jonathan Glaser rendezte *Érdekvédelmi terület* (2023) című filmnek, amely az auschwitzi táborparancsnok, Rudolf Höss családi életén keresztül érzékelteti hasonló megvilágításban a tábor történelmi realitását.⁵⁰ A *Német Ház* továbbviszi a családi konfliktus kibontását, és Eva szemtanúja lesz anyja és a sértetten elvonuló Mulka házaspár vendéglőbeli találkozásának, de magyarázatot nem kap a kínos incidensre. A családi krízis ezen a ponton lép túl a magánszféra világán, s lép be a jog nyilvános közösségi terébe. Mulka védőügyvédje ugyanis beidézi Edith Bruhnt, aki vallomásában elmondja, hogy 1944 karácsonya után egy Goebbelsre tett lekicsinylő megjegyzéséért feljelentették Mulkát Berlinben, akit emiatt lefokoztak. Az eset valós eseményen alapul, Annette Hess ennél az epizódnál szó szerint átvette Hildegard Bischoff frankfurti perben tett tanúvallomását. Azt követően, hogy Eva előtt meggyőződéses nációként lelepleződtek le a szülei, feladja tolmács állását, s nem vesz részt többé a tárgyalásokon. A generációk családon belüli összeütközése Evának a szülői házból való elköltözésével úgy nyer megoldást, hogy kifejezi a fiatal nemzedék nonkonformista lázadását. Csalódottan fogadja az ítélethir-

⁴⁷ LANGBEIN, Hermann: *Menschen in Auschwitz*. Wien, Europa Verlag, 1972

⁴⁸ HESS: *i. m.* (2018), 367.

⁴⁹ HESS: *i. m.* (2019), 278.

⁵⁰ *The Zone of Interest* (2023) = IMDb.com

https://www.imdb.com/title/tt7160372/?ref_=fn_t_1

detést, hogy csak azok a vádlottak kaptak életfogytiglani szabadságvesztést, akik túlkapásokat követtek el, és a parancsteljesítésre elkövetett emberölést bűnszegedségnek minősítették, így a megszokott védekezéssel a vádlottak megúszták rövid idejű büntetéssel.

A Bruhns család számára a boldog családi élet több mint négy évig tartott Auschwitzban. Eva nővére, Annegret szintén tagadóan viszonyul a perhez és a családi múlt kibeszeléséhez, miközben az újszülött kórházi osztályon előbb kólibaktériummal megbetegíti, majd kikúrálja a csecsemőket, hogy végül „pironkodva” elfogadja a hálás szülők ajándékait. Miután egy csecsemő belehal a fertőzésbe, s lebukik szeretője, Küssner doktor előtt, kénytelen elköltözni vele, és feleségül menni hozzá. A regény nem ad választ arra, hogy Annegret viselkedése mennyiben tudható be Auschwitz feldolgozatlan utóhatásának, mindenestre a tettesként elkövetett bűn elfojtása a házasságának is része.

A lánytestvérek fejlődése egy irányba mutat, a szülői otthont elhagyva egy férfi oldalán kezdenek saját életet. Nővérel ellentétben Eva nem békül ki a szüleivel, s nem

kényszerből, hanem saját döntése nyomán tér vissza vőlegényéhez. Időleges szakításuk kapcsolódik a perhez, amelyet a prúd és konzervatív vőlegény azon lépése vált ki, hogy az ügyészségen kijelenti, nem engedi Evát tovább dolgozni. Bár erre a korabeli törvények feljogosították, mennyasszonya hátba támadásként éli meg cselekedetét, s nemcsak jogot formál az önálló munkavállalásra és cselekvésre, de a múltfeldolgozás utolsó lépéseit már egyedül teszi meg. Lengyelországba utazik abból a célból, hogy felkeresse az egykori rabot, Jasinskit, akihez Auschwitzban kislányként hajvágásra járt. Az utolsó ilyen alkalomkor a fodrász égési sérülést okozott neki a hajsütővel a fejbőrén figyelmetlenségéből, mert aznap a náci által legyilkolt lányát gyászolta. Jasinski varsói fodrászüzletében kér tőle bocsánatot, de kérését, hogy borotválja őt kopaszra, a férfi nem teljesíti, mondván, a lánynak nem állna jól. Az áldozatokkal való azonosulás kudarca után Eva megérti, hogy „nem jár neki” vigasz vagy megbocsátás, németként sosem lehet részese a holokauszt lengyel zsidó áldozatközösségének. A keleti blokkban tett látogatása után vőlegényével való kibékülése szimbolikus jelentőségű, amennyiben egy

Auschwitzi
szögesdrót
kerítés
2017-ben
Fotó:
Jacek7770
© Wikimedia
Commons

új német emlékezetközösség megteremtésének a lehetőségét foglalja magában. Az apa, Walther Schoormann ugyanis kommunista nézetei miatt négy évet töltött koncentrációs táborban, megkínzásának emléke a jelenben is kísérti, míg Jürgen anyja a szövetségesek bombázásakor halt meg. Mindez azért fontos, mert a Schoormann család nem része a bűnelkövető német tettesközösségnek, az apa egyike azon németeknek, akik a náci áldozatok közé tartoznak. A bornheimi vendéglőslány, Eva Bruhns és a nagypolgári kereskedő, Jürgen Schoormann szülei tehát a táborok szögesdrót kerítésének két oldalán voltak, kettejük kapcsolata a nyugatnémetek egymás közti megbékélésének az esélyét villantja fel. A regény a náci SS-tiszt és a kommunista ellenálló apák gyermekeinek házasságától reméli, hogy beteljesítik az ellentétes politikai tartalommal bíró családi múlt közös lezárásának jövőbeli ígértét. Annegret házasságától eltérően az ő családjuk nem az elkövető és a tétlen szemlélő közös bűnelhallgatásán alapul, hanem a múltfeldolgozás feladatának együttes vállalásán. Ennek feltétele az egymást feltételező német tettes- és áldozatközösség elvárásainak a meghaladása és egyesítése.

Az emlékezet reflektorfényének visszakapcsolása

A lélektani kutatások szerint az NSZK-ban a 60-as évek tipikus állampolgári magatartását a „pszichoszociális immobilitás” jellemezte, amelyet még az engedelmességre nevelés náci módszerei plántáltak az emberekbe.⁵¹ A háború utáni látványos gazdasági újjraépítésben ez a hatékony szociális alkalmazkodás nagy szerepet játszott, ahogy azt Hess regényében a Bruhns család vállalkozói életvitele is szemléletesen reprezentálja. Az új nemzedék a saját szabadságát a szülői generáció lelkében tudattalanul rögzült és a kollektív bűntagadás által megőrződött viselkedési minták hatása alól a tekintélyadó példaképek lerombolásával vívta ki. Az uralkodó felejtéspolitiká egy „új felvilágosodás” követelményét támasztotta velük szemben, „a tabu alatt álló múlt kritikái átgondolásával” az átörökí-

tett mentalitássémák átalakítását.⁵² A változás igényét a társadalmi nyilvánosságban az Auschwitz-per, a Bruhns családban Eva lázadó fellépése hordozta magában. A tudattalan leválást a náci én ideálról a Mitscherlich házaspár minden érzelmi kapcsolódás felszámolásaként írta le, a múltnak „az emlékezetből való eltűnését pedig mint egy reflektor kikapcsolásaként működő önvédő mechanizmust” magyarázta meg.⁵³ Ahogy azt a *Deutsches Haus* is jól példázza, a kioltott reflektor fényét ugyanakkor nem az egykori társutasok és passzív szemlélők kapcsolták be, hanem a fennálló tabukat ledöntő új generáció tagjai.

Annette Hess *A Német Ház* című regényéről, mint a 2000-es évek egyik fontos holokausztregényéről elmondható, hogy az Auschwitz-pert a családi múlt feltárása és a nemzedéki jövő megalkotásának egymásba fonódó történeteként ábrázolta. Mindez nem volt teljesen előzmény nélküli vállalkozás, hiszen bő egy évtizeddel korábban Dieter Schlesak *Capesius, der Auschwitzapotheker* (2006) című, magyarul is olvasható dokumentumregénye szintén foglalkozott a témával.⁵⁴ A könyv szerzője személyesen ismerte Capesiust, akinek a per utáni múltértelmezését is felhasználta a szövegben. A regények mellett megemlítendő *A hallgatás útvesztője* (2014) és *Az állam Fritz Bauer ellen* (2015) című két filmdráma, melyek a Bauer által irányított per előkészítését vitték vászonra.⁵⁵ Hess regényének holokausztrepresentációja annyiban mégis egyedi és különböző, hogy a szülők és gyermekek nemzedéke közti krízisre koncentrálna cselekményesítette a náci múlt jogi megítélésének folyamatát. És ennyiben kétségtelenül történelmi hűséggel idézte fel a 60-as évek generációs szembenállással feszített társadalmi légkörét, amikor megtörténtek az első lépések a ma létező emlékezetkultúra alapjainak a lefektetése felé. A frankfurti Auschwitz-per ennek egyik legfontosabb jogi eseménye volt, és a *Deutsches Haus* érdeme, hogy az irodalmi emlékezet epikai nyelvén vonta az emlékezés reflektorfényébe: miként tett kísérletet a német büntetőjog Frankfurtban arra, hogy igazságot szolgáltatson a holokausztnak.

⁵¹ MITSCHERLICH: *i. m.* (2014), 155.

⁵² Uo., 156.

⁵³ Uo., 47.

⁵⁴ SCHLESACK, Dieter: *Capesius, az auschwitz-i patikus*. Ford. HAJDÚ FARKAS Zoltán, Csíkszereda, Bookart, 2008

⁵⁵ A Giulio Ricciarelli rendezte film főszereplője, Johann Radmann figurája az Auschwitz-per két ügyészének, Joachim Küglernek és Gerhard Wiesének a karaktervonásait viseli magán. *Im Labyrinth des Schweigens* (2014) = *IMDb.com* <https://shorturl.at/uPCzS>; *Der Staat gegen Fritz Bauer* (2015) = *IMDb.com* <https://shorturl.at/OxAuK>